

Література

1. **Ясперс К.** Смысл и назначение истории / Карл Ясперс : [Пер. с нем.]. — М.: Политиздат, 1991. — 527 с.
2. **Huntington S.** The Clash of Civilizations and The Remaking of World Order / Samuel P. Huntington. — N.Y. : Simon and Shuster, 1996. — 368.
3. **Фромм Э.** Иметь или быть? / Э. Фромм : [Пер. с англ. ; Общ. ред. и посл. В. И. Добренъков]. — 2-е изд., доп. — М. : Прогресс, 1990. — 336 с. — (Б-ка зарубеж. психологии).
4. **Сорокин П.** Человек. Цивилизация. Общество / Питирим Сорокин : [Общ. ред, сост. и предисл. А. Ю. Согомонов ; Пер. с англ.]. — М. : Политиздат, 1992. — 543 с. — (Мыслители XX века).
5. **Трубецкой Н.** Взгляд на русскую историю не с Запада, а с Востока / Николай Трубецкой. // Классика геополитики XX век : Сб. / [Сост. К. Королев]. — М. : АСТ, 2003. — С. 144–226.
6. **Савицкий П.** Степь и оседлость / Петр Савицкий // Классика геополитики XX век : Сб. / [Сост. К. Королев]. — М. : АСТ, 2003. — С. 688–699.

УДК [338.242.4:330.341.1](477)

С. Фомін,
кандидат економічних наук,
провідний науковий співробітник
Інституту світової економіки
і міжнародних відносин НАН України

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА РОЛЬ ДЕРЖАВИ

Статтю присвячено ролі національної держави в регулюванні економічного життя національних суспільств. Особливу увагу приділено глобалізаційному контексту цього регулювання та негативному впливу глобалізації на розвиток національних економік. Державна економічна політика визначається як головний фактор інноваційного та високотехнологічного розвитку. Проблематика статті розглядається під кутом зору нагальних економічних проблем України та новітнього міжнародного досвіду.

Ключові слова: міжнародна економіка, національна економіка, глобалізація, держава, інноваційний розвиток.

Фомин С. *Проблемы развития экономики Украины в условиях глобализации и роль государства*

Статья посвящена роли национального государства в регулировании экономической жизни национальных обществ. Особое внимание уделено глобализационному контексту этого регулирования и негативному влиянию глобализации на развитие национальных экономик. Государственная экономическая политика определяется как главный фактор инновационного и высокотехнологического развития. Проблематика статьи рассмотрена с точки зрения острых экономических проблем Украины и новейшего международного опыта экономического развития.

Ключевые слова: международная экономика, национальная экономика, глобализация, государство, инновационное развитие.

Fomin S. Problems of the development of Ukrainian economy under conditions of globalization and role of state

The article deals with regulative role of state in modern national economies. The specificity of this role in a globalizational context as well as negative impact of globalization on national economic systems are emphasized. The problems touched on in this article are regarded from the point of view of Ukraine urgent economic needs and modern international experience of economic development.

Key words: international economic, national economic, globalization, state, innovational development.

1. Проблема інноваційного, високотехнологічного розвитку України в світлі отримання членства в СОТ

Зростання ВВП упродовж останніх років в Україні обумовлено насамперед зростанням у сировинних галузях або виробництвом напівфабрикатів (металургія, хімія), тобто, по суті, в Україні в основному відбувається економічне зростання без науково-технічного та високотехнологічного розвитку, який відповідав би потребам та вимогам ХХІ ст. Економічний та технологічний розрив між Україною та розвиненими країнами, як західними, так і новими індустріальними, постійно зростає. У той час, як економіка розвинених країн вступила в постіндустріальну фазу розвитку на основі застосування новітніх знань та технологій, сучасне економічне зростання в Україні, яке відбувалося до початку кризи — це просто поживлення в традиційних індустріальних галузях, які тривалий час перебували у стані стагнації, використовуючи значною мірою застарілу енергоємну технологію та експортуючи на світовий ринок переважно напівфабрикати та сировину. Так, основними статтями у структурі українського експорту до країн Євросоюзу залишаються чорні метали та вироби з них, продукти хімічної промисловості, текстиль та текстильні вироби, деякі продукти рослинного походження. У загальній структурі імпорту з Євросоюзу та інших розвинених країн в Україну домінують поставки машин, устаткування та механізмів, транспортні засоби, продукція фармацевтичної промисловості, товари широкого вжитку, продукти харчування.

Аналізуючи напрями іноземних інвестицій в Україну, можна бачити, що вони значною мірою спрямовані на виробництво побутових або продовольчих товарів, внутрішню торгівлю з метою збуту в Україні іноземних товарів масового попиту, у сферу фінансових та інших послуг, підприємства, що здійснюють збирання машинотехнічних виробів із комплектуючих, імпортованих до України тощо. Досвід свідчить, що іноземні транснаціональні корпорації не зацікавлені в передачі новітніх технологій в інші країни, і в деяких випадках навіть намагаються зруйнувати

(шляхом купівлі і наступного закриття) ті залишки високотехнологічного виробництва, які ще існують у країнах СНД (навіщо їм зайві конкуренти на світовому та внутрішніх ринках). Транснаціональні корпорації не передають менш розвиненим країнам найсучасніші унікальні «високі технології». Що стосується передачі звичайних технологій, то транснаціональні корпорації і тут прагнуть контролювати цей процес. Створюючи підприємства в інших країнах, вони здебільшого прагнуть обмежити їх функції лише складанням готових комплектуючих, технічна розробка та виготовлення яких здійснюється в західних країнах, або перенести в менш розвинені країни «брудні», з екологічної точки зору, і трудомісткі технології.

Нині екстенсивні чинники, що забезпечували економічне зростання в Україні впродовж останніх років, практично вичерпані. Щоб не допустити нового спаду виробництва в Україні, необхідно запровадити інноваційну модель структурної перебудови й економічного зростання, розвивати економіку на основі використання інтелектуального потенціалу країни, інакше кажучи, створювати економіку інноваційного типу. Проте в Україні вкрай невисокий рівень комерціалізації наукових досліджень, практично відсутній розвиток малого інноваційного бізнесу, втрачені будь-які ефективні зв'язки між наукою і виробництвом. Сучасні інноваційні структури (зокрема, технопарки, венчурні фонди) практично не розвиваються. Йде кадрове послаблення наукової бази України, особливо внаслідок процесу «відтоку мізків» за кордон. Істотною проблемою є старіння матеріально-технічної бази науково-дослідних установ України. Рівень забезпечення комп'ютерною технікою і доступу до мережі Інтернет в Україні один із найнижчих в Європі. У даний час у розвинених країнах до 85–90% приросту ВВП забезпечується в результаті виробництва та експорту наукомісткої продукції. Україна ж, маючи значний науковий потенціал, вкрай недостатньо його використовує для соціально-економічного розвитку. Інноваційна активність підприємств в Україні залишається вкрай низькою.

Інноваційна економіка значною мірою ґрунтується на економіці знань, яка у свою чергу серед найголовніших компонентів включає, по-перше, ті галузі виробництва, у яких використовуються насамперед «високі технології», а по-друге, ту частину сектора послуг, у якому надаються послуги, насичені знаннями. До високих технологій відносяться такі, у яких наукомісткість (тобто частина витрат на науково-технічні роботи і розвиток у загальному обсязі витрат) становить понад 4%. До таких галузей відносяться інформаційно-комунікаційні технології, біотехнології, фармацевтика, виробництво космічної й авіаційної техніки, нанотехнології. Нанотехнології, зокрема, розглядаються як головний напрямок

інноваційного розвитку XXI ст. Головною особливістю нанотехнологій є те, що їхнє застосування дозволяє створити матеріали мікроскопічного розміру (менше 100 нанометрів (1 нанометр = 10^{-9} метрам)). Інакше кажучи, такі матеріали розробляються на молекулярному рівні. Деякі матеріали мають ще менші розміри, приблизно 0,1 нанометра, тобто це вже атомарний рівень. Нанотехнології можуть застосовуватися в усіх галузях виробництва і при виготовленні будь-яких видів продукції, зокрема, у металургії, хімічній та оптичній промисловості, у фармацевтиці, мікроелектроніці, телекомунікаціях, у виробництві вимірювальної техніки, автомобілебудуванні та ін.

До послуг, насичених знаннями, можна зарахувати програмування і взагалі послуги, пов'язані з комп'ютерною технікою, науково-дослідні роботи, медичні послуги, фінансові і юридичні послуги, викладацьку діяльність та ін. Слід також відзначити, що економіка, заснована на знаннях, може включати і ряд галузей, що за наукомісткістю (від 1 до 4%) є середньотехнологічним (наприклад, машинобудування, хімічна промисловість). Створення інноваційної економіки, базованої на знаннях, неможливе без реалізації концепції «освіта впродовж усього життя». Сьогодні швидка зміна технологій, наукових ідей, бурхливі темпи науково-технічного прогресу вимагають безперервного підвищення рівня знань і кваліфікації фахівців. Фахівці, що постійно не підвищують свій професійний рівень, втрачають конкурентоздатність на ринку праці.

За даними ООН, індекс людського розвитку (ІЛР) в Україні становить 0,740, тоді як у розвинених країнах він коливається від 0,900 та більше. Індекс людського розвитку — це середнє арифметичне індексу тривалості життя, індексу освіти та скоригованого індексу ВВП на людину (за паритетом купівельної спроможності в дол.). ІЛР обчислюється шляхом ділення суми цих трьох індексів на три. Основними факторами низького рівня ІЛР в Україні є відносно низька тривалість життя (67,9 років, у той час як у розвинених країнах цей показник становить 77–80 років), а також відносно низький рівень ВВП на людину. Індекс освіти в Україні також поступається розвиненим європейським країнам. Цей індекс обчислюється на основі індексу грамотності дорослого населення й індексу сукупної частки учнів у системі початкової, середньої та вищої освіти. В Україні внаслідок низького рівня фінансування з боку держави існує проблема одержання якісної безкоштовної середньої і вищої освіти. Обмеженим є доступ до вищої освіти дітям з бідних сімей, оскільки вища освіта дедалі більше стає платною. Найпроблематичнішим є набуття вищої освіти випускниками сільських шкіл, питома вага яких серед студентів вузів становить не більше чверті зарахованих на навчання. У цілому в Україні спостерігається зниження якісного рівня освіти. Не відповідає сучасним

європейським стандартам матеріально-технічна база навчальних закладів (невисокий рівень комп'ютеризації, іншого технічного обладнання). Особливо низький якісний рівень освіти спостерігається в сільській місцевості.

Інноваційний розвиток економіки України багато в чому залежатиме від того, як вона реалізує можливості, які виникають у зв'язку з отриманням у травні 2008 р. довгоочікуваного членства в Світовій організації торгівлі (СОТ) — організації, основною метою якої є забезпечення лібералізації торгівлі між її членами. Вступ України до СОТ на тих умовах, що вимагали від неї західні держави, на нашу думку, може посилити сировинно-напівфабрикатну орієнтацію економіки України. Україна погодилася на такі рівні державної підтримки та захисту національної промисловості та сільського господарства, які значно нижчі ніж ті, що надаються товаровиробникам західних країн. Добре відомо, що розвинені держави Заходу, США та країни Євросоюзу — забезпечують технічний та економічний розвиток за рахунок ефективної системи державних і ринкових інститутів, у тому числі і за допомогою заходів захисту національних виробників від конкуренції з боку імпортерів (зокрема, за допомогою нетарифного протекціонізму, що порушує принципи СОТ), надають державну підтримку національній промисловості і сільському господарству шляхом їхнього прямого та непрямого субсидування, експортного кредитування, державних замовлень, щедро фінансують розвиток національної науки, передають на пільгових умовах результати наукових досліджень державних наукових установ у користування приватним промисловим та сільськогосподарським підприємствам, збільшуючи таким чином їхню конкурентоспроможність на світових ринках.

Внаслідок посилення конкурентної боротьби на внутрішньому ринку України в зв'язку з її вступом до СОТ можна прогнозувати суттєве погіршення показників діяльності окремих секторів української економіки, банкрутство значної кількості підприємств, що будуть не в змозі витримати конкуренцію з іноземними фірмами, зростання безробіття та відповідне посилення рівня соціальних конфліктів у суспільстві.

Це вимагатиме збільшення витрат на соціальний захист населення. Неоднозначність наслідків від вступу до СОТ можна простежити на прикладі країн СНД, вже прийнятих до цієї організації (Киргизстан, Грузія, Молдова, Вірменія). Промисловість і сільське господарство їх не витримують конкуренції із закордонною продукцією, що призвело до занепаду цілих промислових галузей, хронічно високого безробіття та зубожіння населення. Ці країни нарощують зовнішні запозичення і виживають значною мірою тільки за рахунок експорту робочої сили,

зокрема, в Росію. Рівень іноземних інвестицій у цих країнах не тільки не зріс, але навіть зменшився. Тільки Вірменія, як союзник Росії, є країною, куди йдуть російські інвестиції, а також певний обсяг інвестицій від вірменських діаспор.

З огляду на зазначене вище, слід критично ставитися до поширеної думки, що членство в СОТ може значно активізувати процес надходження прямих іноземних інвестицій в українську економіку. Якраз навпаки, не слід виключати, що в довгостроковій перспективі може відбутися скорочення темпів зростання іноземних інвестицій, оскільки в багатьох випадках лібералізація зовнішньої торгівлі країни, зниження рівня її зовнішніх митних тарифів, скасування інших бар'єрів на шляху імпорту внаслідок вступу до СОТ може призвести до того, що експорт готових товарів у таку країну стане для іноземних виробників більш вигідним, ніж інвестування у виробництво таких же товарів усередині цієї країни шляхом створення там філіалів своїх фірм або спільних підприємств. Взагалі, не слід розраховувати, що вступ до СОТ автоматично зумовить покращання економічного стану України і цілковито забезпечить її економічні інтереси в міжнародних торгово-економічних стосунках та суперечках. Членами СОТ є 145 країн, і лише відносно невелика частина з них, 35 країн, мають доволі високий рівень економічного розвитку та достатку, у той час як усі інші — це країни бідні, які не в змозі подолати постійно зростаючий економічний і технологічний розрив між бідними та багатими державами. Саме багаті держави, зокрема США та країни Євросоюзу, постійно порушують принципи СОТ, здійснюючи політику нетарифного протекціонізму та субсидування свого сільського господарства і окремих промислових галузей, вимагаючи водночас від країн-кандидатів цілковитої лібералізації та економічної відкритості. Де-факто, загальні норми та вимоги СОТ не завжди обов'язкові для провідних західних держав у їхній торговельно-економічній політиці стосовно інших країн.

Для вітчизняного виробника переваги від членства України в СОТ більшою мірою стосуються виробництва сировинної продукції та напівфабрикатів. Так, наприклад, можуть виграти металургійна, хімічна та деякі інші сировинні галузі, які вже здебільшого працюють на експорт (до 80 і більше відсотків від загального рівня виробництва). Хоча і тут довгострокові тенденції можуть виявитися неоднозначними.

Поступове скасування державної підтримки вугледобувних підприємств (що передбачає членство в СОТ) призведе до значного зростання цін на продукцію вугільної промисловості і, відповідно, підвищення вартості продукції сировинних та напівфабрикатних галузей, що використовують продукцію вугільної промисловості (електроенергетика, металургійна, хімічна промисловість) і тим самим

зменшать їх конкурентоспроможність на світових ринках. Крім того, припинення державного субсидування вугільної галузі призведе до банкрутства вугільних підприємств через неспроможність конкурувати з імпортним вугіллям. Негативно вплине на конкурентоспроможність українського металургійного та хімічного виробництва постійне підвищення цін на природний газ та нафту.

Вступ України в СОТ означає, що середнє імпорфтне мито для іноземних промислових товарів становитиме 4,95%. Разом з тим підлягає скасуванню будь-яке субсидування національного експорту. Серед особливо вразливих промислових галузей, що можуть постраждати від членства України в СОТ, насамперед найбільш високотехнологічні галузі. У машинобудуванні зміна ставок ввізного мита відповідно до вимог СОТ створить сприятливі умови для зростання частки товарів іноземного походження на внутрішньому ринку, що може призвести до посилення конкуренції та до можливого скорочення власного виробництва цієї продукції, у першу чергу, для потреб внутрішнього ринку.

Украй негативні наслідки для авіапромисловості України можна очікувати від приєднання до Угоди по торгівлі цивільною авіатехнікою, яка взагалі не є обов'язковою, а, так би мовити, факультативною. Ця угода передбачає ліквідацію імпорфтних мит та інших митних платежів при ввезенні до країни всієї цивільної повітряної техніки, а також двигунів, комплектуючих, компонентів тощо. Вступ до СОТ для виробників та експортерів авіаційної техніки потребує здійснення сертифікації виробництва згідно з міжнародними стандартами і вимагає додаткового фінансування. У перспективі, після вступу України до СОТ, авіаційна промисловість зіштовхнеться з проблемою відміни певних податкових пільг, заборонених СОТ, але передбачених Законом України «Про державну підтримку літакобудівної промисловості в Україні». Крім того, основну загрозу для авіаційної промисловості України становить не нова закордонна авіаційна техніка, яка за цінами значно вище вітчизняної, а надходження на внутрішній ринок застарілої або тієї, що вже була у використанні, техніки іноземного виробництва.

Згідно з Законом України «Про заходи щодо державної підтримки суднобудівної промисловості України», суднобудівні підприємства користуються пільгами при будівництві суден та інших плавзасобів. Вступ до СОТ означає, що підприємства суднобудівної галузі будуть позбавлені цих пільг. І це в той час, коли у деяких країнах-членах СОТ (наприклад, Південна Корея, Японія, Польща, США та ін.) встановлено державну дотацію для суднобудівних верфей, що суттєво покращує становище суднобудівної галузі цих країн.

За останні роки підприємства української електронної промисловості та засобів зв'язку фактично не спромоглися вийти з власною, розробленою

в Україні продукцією на ринки інших країн. Українського та іноземного капіталу в ці галузі вкладено практично не було. Тому значних зрушень у розробці нових національних зразків електроніки та впровадження їх у серійне виробництво не відбулося. Враховуючи зазначене вище, вступ до СОТ може призвести до цілковитого припинення власних національних розробок в електронній промисловості України.

Для сфери сільського господарства основним наслідком вступу до СОТ буде те, що Україні доведеться зменшити рівень захисту внутрішнього ринку від імпорту товарів іноземного походження та зменшити рівень підтримки вітчизняного АПК.

Міжнародна торгівля сільськогосподарською продукцією в рамках СОТ регулюється Угодою про сільське господарство (УСГ), що передбачає переведення всіх нетарифних бар'єрів, крім санітарних і фітосанітарних, щодо імпорту сільськогосподарської продукції в тарифи та визначення їхньої верхньої межі; поступове зниження імпорتنих тарифів; скорочення внутрішніх та експортних субсидій для сільськогосподарської продукції. Україна повинна привести свою аграрну політику у відповідність до вимог УСГ. Передбачається зменшення ставки ввізного мита на сільськогосподарську продукцію з 19,5 до 10,66%. Для порівняння відзначимо, що Польща при вступі до СОТ отримала дозвіл на збереження ввізного мита на сільськогосподарську продукцію на рівні 52%, Угорщина — 22, Румунія — 98%. Росія на переговорах по вступу до СОТ вимагає для себе мінімум 30%, а в середньому по Євросоюзу цей показник становить 19,5%, що майже вдвічі перевищує рівень, на який погодилася під тиском Заходу Україна.

Відповідно до УСГ, внутрішня підтримка сільського господарства, або заходи «жовтої скрині» (її показником є комплекс заходів підтримки — КЗП), повинна бути скорочена впродовж п'яти років на 20% порівняно з базовим періодом, крім заходів «зеленої скрині» та «блакитної скрині» (заходи, що не мають або мають обмежений вплив на зовнішню торгівлю). Оскільки в Україні і до вступу в СОТ існував значно менший рівень державної підтримки сільського господарства, ніж у розвинутих країнах, комплекс заходів підтримки (КЗП), який відстоювала Україна, згідно з базисним періодом 1994–1996 рр., становив також невисоку величину: спочатку 1,38 млрд дол., потім — 1,14 млрд дол. При цьому серед заходів «жовтої скрині», спрямованих на підтримку сільського господарства в цілому, найбільшу частку становили списання податків сільгоспвиробників, вигода, отримана від фіксованого сільськогосподарського податку, та вигода від користування непогашеною сумою бюджетної позички на закупівлю засобів виробництва.

Проте західні країни вимагали переглянути показник КЗП, запропонований українською стороною, для його зменшення. Остаточна

цифра державної підтримки сільського господарства України після приєднання до СОТ, яку Україні дозволили західні країни, складає приблизно 613 млн дол. із подальшим її скороченням на 20% упродовж 5 років. При цьому рівень державної підтримки сільського господарства в Євросоюзі становить у середньому понад 100 млрд євро на рік, а в США — понад 85 млрд дол. Це не враховуючи так званих дозволених СОТ «зелених» субсидій, які західні держави спрямовують на розвиток власного сільського господарства, зокрема на фінансування дослідницьких і навчальних програм, створення державних резервів забезпечення продовольчої безпеки, страхування та гарантування безпеки доходів, виплати на відшкодування збитків від стихійних лих, допомогу на структурну перебудову, виплати за програмами охорони навколишнього середовища та регіональними програмами допомоги. Таким чином, у випадку вступу України до СОТ конкурентоспроможність сільськогосподарського імпорту з ЄС та США на внутрішньому ринку України буде вищою, ніж у вітчизняних виробників, і сільське господарство України неминуче зіткнеться з труднощами, вже не говорячи про необхідність його модернізації. Можна, звичайно, сподіватися, що хоча Україні доведеться обмежити використання «жовтих» субсидій, що підлягають скороченню згідно з УСГ, вона може відповідно збільшити використання дозволених «зелених субсидій». Проте постає питання, чи будуть на реалізацію таких програм виділені відповідні бюджетні кошти.

Україна погодилася не субсидувати свій сільськогосподарський експорт, а також відкрити квоту на ввіз 260 тисяч тонн іноземного цукру-сирцю та знизити імпортне мито на цукор до 50%. За підрахунками українських експертів, це призведе до закриття 20 українських цукрових заводів і зниження посівної площі під цукор на 100 тис. гектарів. Однією із умов приєднання України до СОТ було скасування обов'язкового маркування продуктів харчування, зокрема, генетично модифікованих продуктів, імпорт яких в Україну після вступу в СОТ значне зросте.

Вступ до СОТ призведе до загострення конкуренції на внутрішньому ринку послуг. Україна взяла зобов'язання повністю відкрити внутрішній ринок послуг по всіх 11 ключових секторах. Це включає всі види торгівлі, банківські послуги, транспорт та телекомунікації, будівництво, страхування, аудит, консалтинг та інжиніринг, туристичні послуги, медичні послуги, викладацьку діяльність, ремонтні майстерні, перукарні, косметичні салони та багато інших (у міжнародній торгівлі до послуг зараховують понад 160 різноманітних видів послуг, а сама торгівля послугами становить близько 30% від загального обсягу світової торгівлі). Оскільки український сектор послуг поступається західному з точки зору

якості, масштабів, організації, досвіду та ін., тому слід очікувати зростання банкрутств та безробіття в цьому секторі.

2. Економічна глобалізація та її негативний вплив на розвиток національних економік

У сучасному світі спостерігається зростання взаємозв'язку та взаємозалежності між економічними процесами, що відбуваються в різних країнах. Зростання такої взаємозалежності є об'єктивним явищем, зумовленим поглибленням міжнародного поділу праці, виробничої кооперації і спеціалізації, науково-технічним прогресом, необхідністю спільного розв'язання глобальних проблем, таких як, наприклад, екологічна, енергетична та продовольча проблеми, які неможливо повністю вирішити лише на національному рівні.

Процес зростання економічної взаємозалежності різних країн набув нової якості під впливом інформаційно-комунікаційної революції, яка суттєво змінює характер міжнародних торговельно-економічних відносин, створює нові можливості для поглиблення міжнародного поділу праці, зокрема, посилює стимули міжнародного внутрішньогалузевого поділу праці на основі повузлової спеціалізації, а також запроваджує новітні технології управління товарними та фінансовими потоками в режимі реального часу.

Процес зростання економічної взаємозалежності різних країн деякі дослідники визначають як економічну глобалізацію, і оскільки цей процес — об'єктивне явище, то й економічна глобалізація є нібито явищем цілком об'єктивним. Проте сучасну економічну глобалізацію важко назвати об'єктивним процесом.

На думку автора, економічну глобалізацію можна визначити як суб'єктивну політику США та інших розвинених держав Заходу, спрямовану на використання дійсно об'єктивного процесу зростання економічної взаємозалежності різних країн світу в егоїстичних цілях, зокрема, з метою збереження та зміцнення панівних позицій Заходу у сфері міжнародних торговельно-економічних стосунків, контролю над світовими природними (особливо енергетичними) ресурсами, ринками збуту тощо.

Таким чином, США та інші розвинені країни Заходу вносять в об'єктивний процес зростання світової економічної взаємозалежності елементи суб'єктивізму, намагаючись направити цей процес у вигідному для себе напрямі, надати йому характеру не взаємодії, не взаємозалежності, а просто залежності однієї групи країн від іншої, вирішити глобальні проблеми, виходячи насамперед із власних групових інтересів, підім'яти під себе всі інші незахідні цивілізації. Саме сучасна західна цивілізація з її масовою культурою та її ліберальні цінності претендують на статус

«загальнолюдських» цінностей. Саме західні країни, і насамперед США, їх корпорації та банки здійснюють вирішальний вплив на характер і напрям більшості глобалізаційних процесів. Можна сказати, що розвинуті країни є активними суб'єктами глобалізації. Країни менш розвинені — здебільшого пасивні об'єкти глобалізації. У світових торговельно-економічних відносинах більшість з них виконує функції постачальників сировини, напівфабрикатів і товарів трудомістких та екологічно шкідливих галузей в обмін на високотехнологічні промислові товари, що імпортуються із розвинутих країн. Менш розвинені країни займають, таким чином, підлегле становище в міжнародних політичних і економічних відносинах, якщо не перебувають у жорсткій економічній залежності від західних країн і контрольованих ними міжнародних фінансових організацій. Економічна залежність неминуче призводить до залежності політичної, до фактичного обмеження національного суверенітету. Багато з таких менш розвинених країн втратили нині можливість самостійного визначення не тільки своєї зовнішньої, а й внутрішньої політики. У число таких «пасивних об'єктів економічної глобалізації», крім більшості країн «третього світу», тепер входить також більшість пострадянських і колишніх соціалістичних країн Європи, включаючи Україну. Водночас цілу групу країн, серед яких Бразилія, Росія, Індія, Китай (країни БРІК), низку інших нових індустріальних країн вже не можна зарахувати до пасивних об'єктів глобалізації. Їхня роль у світовій економіці невпинно зростає, у ряді напрямів вони успішно протистоять військово-політичній та економічній експансії США, ЄС та НАТО і відіграють дедалі вагомішу роль у визначенні характеру глобалізаційних процесів.

В умовах економічної глобалізації значно інтенсивніше продовжуються процеси концентрації та централізації капіталу, укрупнення транснаціональних корпорацій і банків, розширення мережі їх філій у різних країнах, у процесі яких окремі галузі економіки формально незалежних країн фактично переходять під контроль західних ТНК або їх міжнародних альянсів. Новий рівень розвитку засобів зв'язку, комп'ютерної техніки, інформатики і транспорту — все це дало змогу багаторазово прискорити й об'єднати в єдину систему міжнародні розрахунки, валютні, кредитні і фондові ринки різних країн, причому особливо важливу роль стали відігравати фінансові транснаціональні корпорації та банки, завдяки діяльності яких світова фінансова система набуває дедалі спекулятивнішого характеру. Економічна глобалізація фактично сприяла відриву фінансового капіталу від реальної економіки і перетворенню його на руйнівну спекулятивну силу, що спричиняє періодичні фінансові кризи, і яку в умовах сучасної західної капіталістичної системи дуже важко спрямувати в русло державного регулювання. Подальша інтеграція України у світову

економічну систему не виключає періодичних, доволі гострих кризових явищ в українській економіці.

У сучасних умовах виникло нове поняття: економіка, що базується на знаннях, на розвитку інтелектуального потенціалу країни. Проте на практиці технологічний прогрес є характерним насамперед для розвинених країн. Це не дивно. Адже розвинені західні країни (країни «золотого мільярда») зробили свій технологічний ривок не в останню чергу завдяки безжалісній експлуатації колоніальних країн та народів. У новітню епоху вони продовжують висмоктувати природні та інтелектуальні ресурси (шляхом переманювання науковців та кваліфікованої робочої сили) з менш розвинених країн і, зокрема, з країн СНД. Споживаючи майже 80% світових природних ресурсів, західні країни забезпечують приблизно таку ж частку світового забруднення навколишнього середовища. У 70–80-ті рр. така практика мала дуже точну назву «неоколоніалізм» або імперіалізм. Зараз вживають евфемізм «глобалізація», проте основний зміст цього поняття не змінився. Тобто глобалізація в основі своїй — це все той же західний неоколоніалізм, підкріплений новітніми технологіями, це все та ж стара, як світ, боротьба за володіння стратегічними районами, транспортними маршрутами, природними ресурсами та ринками збуту, заради чого Захід веде як «гарячі війни» (Югославія, Афганістан, Ірак), так і війни економічні та інформаційно-пропагандистські. В умовах сучасного «модифікованого» неоколоніалізму (або глобалізації) технологічний прогрес має подвійний характер: з одного боку він допомагає вирішувати проблеми, що стоять перед людством, з іншого — він сам, будучи лише засобом для збільшення прибутків приватних корпорацій, породжує ці проблеми. Достатньо нагадати, що промислова експансія міжнародних монополій призводить до швидкого знищення навколишнього середовища, до розробки шкідливих для людей продуктів. Так, наприклад, створення генетично модифікованих продуктів, які західні корпорації збувають у менш розвинені країни, включаючи Україну, є загрозою і для здоров'я, і для життя людини.

Оптимісти вважають, що існують всі можливості вплинути на процес глобалізації таким чином, щоб він розвивався у напрямі зростаючого взаємовигідного, рівноправного міжнародного економічного співробітництва, сприяв би скороченню розриву в рівнях середньодушового доходу між країнами «третього світу» та розвиненими країнами, встановленню справедливого нового міжнародного економічного порядку. Проте на практиці для світової економіки залишається характерним постійно зростаючий економічний та технологічний розрив між багатими і бідними країнами, а також відсутність політичної волі (насамперед з боку розвинених країн Заходу), необхідної для реального подолання цього розриву, який несе в собі загрозу для світової

стабільності, створює підґрунтя для міжнародних конфліктів і тероризму. Подолання цього розриву вимагає відмови західних країн від властивої їм політики національного егоїзму і втручання у внутрішні справи інших країн, реальний перехід на принципи взаємовигідного, рівноправного співробітництва, на що, однак, важко сподіватися, якщо виходити з історичного порівняльного аналізу міжнародної політики США та інших провідних держав Заходу. Тому не слід виключати можливість реалізації песимістичного сценарію, згідно з яким у XXI ст. процес економічної глобалізації розвиватиметься на тлі загострення протиріч між багатими та бідними країнами, подальшого зростання економічного і технологічного розриву між ними, а також посилення конкурентної боротьби між провідними державами (наприклад, конкуренція між США, країнами ЄС, Китаєм тощо).

Разом з тим слід зауважити, що керівні кола розвинутих західних країн не можуть не розуміти тих можливих катастрофічних наслідків для світової стабільності, що приховує постійно зростаючий розрив у рівнях середньодушового доходу між розвинутими державами і більшістю країн, що розвиваються. Крім того, Захід зацікавлений у ринках збуту для своїх промислових товарів у менш розвинених країнах, для чого там має бути платоспроможний попит, що у свою чергу передбачає певний рівень добробуту й економічного розвитку. Тому зовнішньоекономічна політика розвинених держав щодо країн менш розвинених має суперечливий характер, відображаючи боротьбу різних політичних і економічних сил у самому західному суспільстві. Спроби деяких політичних західних кіл допомогти менш розвиненим країнам співіснують поряд з цинічним розрахунком використання такої допомоги в корисливих інтересах створення нових сфер економічного і політичного впливу та ін. Однією з особливостей політики розвинених країн щодо країн, що розвиваються, характерною для епохи економічної глобалізації, є тенденція переведення виробництва з розвинених регіонів світу з високими витратами на робочу силу в регіони, де такі витрати невисокі, з наступним експортом якоїсь частини виробленої продукції в розвинені країни. Ця тенденція особливо чітко простежується у трудомістких традиційних і екологічно «брудних» галузях. У результаті цього економічне становище країн-реципієнтів, що розвиваються, трохи поліпшується, але водночас зростає їх залежність від іноземних інвесторів, котрими найчастіше є ТНК.

На зламі 80–90-х рр. минулого століття для вирішення проблем економічного розвитку менш розвинених країн Захід і підконтрольні йому міжнародні фінансові організації (зокрема, Світовий банк та Міжнародний валютний фонд разом з казначейством США) розробили низку рекомендацій ліберального характеру, які отримали назву

«Вашингтонський консенсус» і які менш розвинені країни змушені були виконувати в обмін на кредити МВФ. Кредити Світового банку також надавались тільки за згодою і на умовах МВФ, який виконував функції головного провідника розробленої в США політики економічного неолібералізму, яку американські експерти активно просували в менш розвинених країнах, включаючи Україну. Ця політика включала такі найважливіші елементи, як практично тотальна приватизація державного сектору, відкритість економіки, її максимальна лібералізація (включаючи зменшення ступеня захисту внутрішнього ринку від імпорту, лібералізацію ціноутворення та валютного регулювання), скорочення бюджетних витрат за рахунок відмови від державної підтримки реального виробництва та згорання соціальних програм. І хоча неоліберальна економічна політика в дусі «Вашингтонського консенсусу» виявилася руйнівною для тих країн, де вона була закладена в національні програми економічного розвитку, і засуджена більшістю економістів зі світовими іменами, основні її ліберальні принципи ще й досі притаманні економічній політиці пострадянських країн. Особливо шкідливим економічний неолібералізм виявився для України та інших пострадянських країн із перехідною економікою, де в умовах відсутності розвинутої ринкової інфраструктури, відповідних ринкових інститутів та браку спеціалістів-професіоналів, обізнаних з вимогами сучасного капіталістичного ринку, поспішна, непродумана фінансово-економічна лібералізація та грабіжницька приватизація призвели до формування потворної, примітивної пародії на сучасний капіталізм західного зразка. Для цього «капіталізму» характерна концентрація найбільш продуктивних та ефективних колишніх державних підприємств у руках відносно невеликого прошарку людей, близьких до влади, колишніх партократів та господарників, кримінальних елементів тощо, колосальний розрив у доходах між «вищими» та «нижчими» верствами суспільства, слабкий розвиток середнього та малого бізнесу, відсутність будь-якого значного та впливового «середнього класу», зубожіння більшості населення та демографічна депопуляція, криміналізація суспільства, корупція в державному апараті, сировинна та напівфабрикатна орієнтація економіки та експорту, деіндустріалізація та занепад цілих галузей промисловості (насамперед найбільш високотехнологічних), широкомасштабний відтік приватного капіталу за кордон, згорання наукових досліджень, міграція в інші країни значної частини науковців, спеціалістів, кваліфікованої робочої сили тощо. І хоча політика економічного неолібералізму довела свою неспроможність у вирішенні проблем розвитку країн із перехідною економікою, в Україні та в деяких інших країнах СНД ще й досі поширена точка зору, згідно з якою нібито лише свобода дії ринкових сил у поєднанні з приватизацією і

жорсткою антиінфляційною політикою за монетаристськими рецептами дадуть змогу забезпечити швидке економічне зростання.

3. Зміцнення ролі держави в регулюванні економічних процесів — запорука інноваційного, високотехнологічного розвитку економіки України

Якщо говорити про задачі, пов'язані із переходом до інноваційної економіки, то очевидно, що їхнє рішення може бути знайдено тільки на шляху зміцнення державного регулювання економічних та науково-технічних процесів. У зв'язку з цим іноземний досвід, насамперед розвинених країн, може становити певний інтерес. Цей досвід свідчить, що «чистої» ринкової економіки в реальному житті не існує. Існують лише різні варіанти поєднання методів державного контролю економіки і відносної ринкової свободи. Так, аналізуючи заходи державного регулювання економіки в різних розвинених країнах, можна пересвідчитись, що західні країни використали для створення сучасної високотехнологічної економіки цілу низку методів державного регулювання, які в багатьох аспектах аж ніяк не можна назвати винятково ринковими. В умовах економічної кризи чи депресії роль державного регулювання різко зростає, ринкові закони в таких умовах частково втрачають свою силу. Можна пригадати, наприклад, «новий курс» президента Рузвельта в роки депресії 30-х рр., економічну політику західноєвропейських країн у післявоєнний відбудовний період з їх найактивнішим державним регулюванням практично всіх господарських процесів, великою часткою державних підприємств. Щоб досягти рівня сучасного розвитку, всі розвинені країни спочатку пройшли тією чи іншою мірою стадію мобілізаційної економіки з ефективним державним контролем валютних та фінансових потоків, регулюванням цін, запровадженням протекціоністської торговельної та валютної політики, прямим та непрямим державним субсидуванням національної промисловості та сільського господарства.

Зараз у західноєвропейських країнах більшість колишніх державних підприємств приватизовані, але це викликано не їх нерентабельністю, а вимогами створення спільного ринку в Євросоюзі з метою уникнення втручання держави в конкурентну боротьбу між підприємствами країн-членів ЄС. У той же час у країнах Заходу зберігається широка державна підтримка національної промисловості та сільського господарства, науково-технічного та інноваційного розвитку як шляхом прямого і непрямиго субсидування, так і з допомогою державного замовлення. У таких галузях, як індустрія високих технологій, машинобудування, авіабудування та ін., державні замовлення систематично використовуються західними країнами як інструмент економічного регулювання і соціально-економічної політики. За допомогою

таких інструментів західні країни орієнтують власних товаровиробників на прийняття необхідних державі рішень у галузі інвестицій, структурної перебудови тощо. Слід зазначити також, що практично всі, за невеликим винятком, державні замовлення країни-члени ЄС передають власним національним товаровиробникам, що можна кваліфікувати як один із видів протекціонізму щодо національної промисловості.

Практика диференційованого оподаткування — це один із найбільш поширених методів державного регулювання інноваційних процесів на Заході. З метою розвитку того чи іншого регіону або галузі виробництва держава (і це стосується Німеччини, Великої Британії, Франції та інших західноєвропейських країн) встановлює податкові пільги, які діють для якогось одного конкретного регіону або галузі. Держава бере на себе також завдання розвитку інфраструктури та центрів з перепідготовки робочої сили. Один із ефективних шляхів розвитку конкретних регіонів або галузей — це створення спеціальних фондів, в яких акумулюються державні кошти, а також внески приватних комерційних банків і компаній. Такі фонди сприяють переливу капіталів та робочої сили з галузей, що знаходяться в стані стагнації, в наукомісткі виробництва. Ефективно функціонують різні форми державно-приватного партнерства, зокрема, змішані державно-приватні фонди регіонального розвитку, які надають дешеві кредити новим приватним підприємствам у відповідних регіонах. Особливо заохочується створення наукомістких виробництв. У таких випадках сума кредитів досягає 70% усіх витрат, пов'язаних з відкриттям нового виробництва. Слід зауважити, що в останні роки західні держави практикують надання фінансової допомоги цілком «здоровим», конкурентоспроможним фірмам, які мають тимчасові труднощі. Розмір допомоги у вигляді кредиту, як правило, не перебільшує загальних витрат на допомогу в зв'язку з безробіттям, яку б довелося виплачувати потенційним безробітним такого підприємства. Такі програми допомогли зберегти багато підприємств у таких галузях, як текстильна і сталеливарна, тобто в галузях, яким приватні банки відмовляються надавати кредити.

Як бачимо, політика державної підтримки власних національних підприємств у країнах Заходу не має нічого спільного з тим примітивним і вулгарним уявленням про механізм ринкової економіки, яке стало пануючою економічною доктриною в країнах СНД і відповідно до якої держава не повинна фінансово допомагати національним підприємствам, залишивши їх на волю ринкової стихії (за принципом: нехай виживає сильніший). Як відомо, відсутність такої підтримки національних підприємств, лібералізація імпорту (в той час, як Захід не поспішає відкривати свої ринки і широко застосовує протекціоністські заходи проти

товарів із країн СНД) — все це стало додатковим фактором різкого технологічного відставання в пострадянських країнах.

Досвід Японії, нових індустріальних країн Південно-Східної Азії і Китаю також свідчить про те, що весь процес створення їх сучасної конкурентоспроможної промисловості, їх широкий вихід на світові ринки відбувалися за найактивнішого державного регулювання і загальнонаціонального планування. Аналізуючи різні заходи, що застосовувалися цими країнами в ході економічних реформ і які ми визначаємо як «східноазійську модель», варто вказати на таке:

1. Планове керування розвитком. Склалися п'ятирічні плани розвитку, виконання яких контролювалося державою. У Південній Кореї, наприклад, уряд вимагав від державних і приватних підприємств виконання вказівок держави щодо спеціалізації, номенклатури виробів, дотримання визначених цін, обсягів виробництва відповідно до п'ятирічних планів розвитку країни і міг суворо покарати за невиконання цих вимог, але, з іншого боку, і забезпечував їх пільговими кредитами, субсидіями, встановлював низькі податки, надавав дешеву інфраструктуру, списував у деяких випадках заборгованість. Навіть у тих країнах Південно-Східної Азії, де плани соціально-економічного розвитку мають індикативний, не обов'язковий характер, держава, проте, добивається їх виконання по більшості показників шляхом використання непрямих методів контролю та впливу на бізнес.

2. Кредитно-фінансова монополія, що виявлялась у суворому контролі за діяльністю чи навіть у націоналізації всіх комерційних банків, контролі за використанням у країні іноземної валюти (вся вона повинна була зберігатися на спецрахунках у центральних чи спеціально уповноважених банках), контролі за наданням кредитів, рівнем відсоткових ставок, інвестуванням у промисловість і ціноутворенням. Особливо суворий контроль здійснювався за припливом іноземних фінансових ресурсів. Залучалися лише ті іноземні інвестиції, які сприяли виконанню урядових планів і не призводили до відпливу капіталу за кордон чи посиленню іноземного контролю над національною економікою. Так, наприклад, в Японії в перше післявоєнне десятиліття, коли японська економіка ставала на ноги і набирала сили для прориву на світові ринки, прямі іноземні інвестиції в неї були взагалі заборонені. Японський уряд не бажав, щоб іноземні інвестори, вкладаючи гроші в японські підприємства, брали участь у їх управлінні і тим самим могли б впливати на економічну політику країни або, утворюючи іноземні підприємства в Японії, створювали, таким чином, конкуренцію японським підприємцям. Лише починаючи з 1956 р. було дозволено створювати іноземні підприємства в Японії за умови, що більша частка прибутку таких підприємств буде реінвестуватися в Японії.

Обмежуючи іноземні інвестиції, японці акцентували увагу на купівлі закордонних ліцензій і патентів, а на їх основі розвивали вже власне виробництво. У багатьох країнах Південно-Східної Азії будь-які операції з іноземною валютою приватні фізичні і юридичні особи могли здійснювати лише після одержання дозволу від відповідного міністерства. Закон забороняв приватним фізичним і юридичним особам зберігати іноземну валюту, і ті з них, які таку валюту якимось чином одержали (наприклад, продавши за кордоном свої товари), були зобов'язані продати її державі за національну валюту через спеціально уповноважені банки. Вся валютна виручка експортерів підлягала стовідсотковому продажу державі за фіксованим курсом. У багатьох країнах комерційним банкам упродовж тривалого перехідного періоду заборонялося відкривати кореспондентські рахунки в іноземних банках чи давався дозвіл відкривати такі рахунки у межах установлених лімітів. Такі заходи давали змогу запобігати відпливу капіталу з країни і створювати валютні резерви, які ці держави інвестували в розвиток національних економік. У той час, як такі провідні країни СНД, як Україна та Росія, вивільнивши внутрішні ціни, запровадили передчасну конвертованість своїх валют (конвертованість з поточних платежів) на самому початку ринкових реформ, деякі нові індустріальні країни Південно-Східної Азії навіть зараз не поспішають запроваджувати конвертованість власних валют, беручи приклад у цьому з Японії, яка вступила до МВФ і запровадила таку конвертованість лише в 1964 р. після 19 років неконвертованого режиму, тобто протягом усього післявоєнного відбудовного періоду проводила політику суворого валютного контролю. Зараз політика валютного контролю та обов'язковий продаж валютної виручки від експорту в обмін на національну валюту здійснює Китай, Індія, інші нові індустріальні країни Південно-Східної Азії.

3. Контроль за зовнішньою торгівлею, що виражався в субсидуванні державою експорту і чіткій регламентації імпорту. Сприяння надавалося лише імпорту устаткування для нових галузей при високих заборонних митах і навіть забороні на ввезення багатьох споживчих товарів, особливо предметів розкоші.

Так для імпорту в Японію будь-яких іноземних товарів був потрібен дозвіл урядових органів, і тільки після його одержання японські юридичні особи могли обміняти в спеціально уповноваженому японському банку відповідну суму в ієнах на іноземну валюту і закупити дані товари за кордоном. Характерно, що при цьому японський уряд надавав фінансову допомогу приватним фірмам для закупівлі за кордоном зразків найпередовішої техніки, яка могла б бути використана як прототипи для налагодження аналогічного національного виробництва. Разюча відмінність від країн СНД, де значний обсяг іноземної валюти від продажу

невідновлюваних природних ресурсів та напівфабрикатів надходить на приватні рахунки нової пострадянської буржуазії в закордонних банках або витрачається на імпорт продовольства і споживчих товарів, виробництво яких можна налагодити у себе.

Таким чином, досвід нових індустріальних країн свідчить, що вихід на світовий ринок їхніх промислових підприємств відбувся лише при дотриманні двох умов: державної підтримки таких підприємств, включаючи участь держави в таких підприємствах на правах співвласника (або навіть повного власника), а по-друге, за умов протекціоністського захисту таких підприємств від конкуренції з боку імпоротної продукції на внутрішньому ринку (принаймні в період до досягнення підприємством відповідної конкурентоспроможності). Так, наприклад, розвиток автомобільної промисловості Китаю, Індії та Бразилії, їх вихід на світові авторинки відбувся в умовах заборони ввезення в ці країни уживаних іноземних автомобілів, а також запровадження високих імпортних мит на нові іномарки і державної прямої та непрямої підтримки національних виробників.

Розглядаючи проблему можливості використання в Україні тих мобілізаційних або кейнсіанських методів, які використовували нові індустріальні країни, а також західноєвропейські країни в 50–60-х рр. минулого століття під час створення основ ефективної сучасної економіки, слід підкреслити, що це вимагає, по-перше, перегляду та можливої корекції всього комплексу економічних зв'язків та «ліберально обумовлених» зобов'язань, які Україна добровільно взяла на себе перед країнами Заходу та прозахідними організаціями (Євросоюзом, МВФ, Світовим банком, ЄБРР, Радою Європи, СОТ), а по-друге, відмови сучасної еліти України від значної частини тих привілеїв та колосальних доходів, які вона зараз отримує саме в результаті існування компрадорсько-ліберальної моделі з її економічною неефективністю та глибокою соціальною нерівністю, переходу на шлях створення дійсно демократичної, соціально орієнтованої держави. Справжня демократія можлива тільки тоді, коли політична демократія доповнюється демократією економічною, яка передбачає справедливий розподіл національного доходу, а також можливість для широких верств суспільства та працюючого населення впливати на характер та напрями розподілу національного доходу. Як політична демократія неможлива без політичного плюралізму, так і економічна демократія неможлива без економічного плюралізму, тобто змішаної економіки, в якій різні сектори — державний, державно-приватний, приватний, корпоративний та кооперативний — урівноважували б один одного, створюючи баланс інтересів і гармонійне співіснування різних прошарків населення. Важливою передумовою економічної демократії є

зміцнення ролі профспілок та інших організацій трудящих, формування на підприємствах змішаних виробничих рад, до яких входили б представники держави, трудового колективу та бізнесу, розвиток громадянського суспільства тощо.

В умовах глобалізації, загострення екологічної і ресурсної кризи, поняття «ринкова економіка» набуває зовсім іншого змісту, ніж у період відносно вільного доступу до світових невідновлюваних ресурсів. «Чиста» ринкова економіка можлива лише теоретично, за умови абсолютно вільного доступу до таких факторів виробництва, як земля, корисні копалини та інші природні ресурси. Коли в результаті зростання населення та невинно зростаючих темпів споживання виникає загроза нестачі землі, коли більша частина природних ресурсів буде вичерпана, попит на них зростає, і ці фактори виробництва неминуче стануть об'єктом суворого державного регулювання. Таким чином, роль держави в економічному житті в майбутньому повинна дедалі більше зростати, якщо людство бажає подолати екологічні загрози своєму існуванню. Сучасна ринкова модель з її орієнтацією на безмежне зростання споживання повинна поступитися місцем моделі з більшим посиленням ролі державного регулювання і соціалізації економіки. Все це суперечить традиційній уяві про ринок як про якусь «невидиму руку», яка шляхом гри попиту та пропозиції автоматично регулює процес виробництва і встановлення цін. Безперечно, тренд одержавлення та соціалізації економіки буде наштовхуватися на шалений опір з боку лібералів, представників паразитично-спекулятивного капіталу тощо.

Крім того, в умовах сучасного розподілу світових ринків між транснаціональними корпораціями розвинених країн, у світлі протекціоністської політики Заходу єдиний засіб для відсталих країн скоротити постійно зростаючий економічний і технологічний відрив від розвинених держав — це, по-перше, задіяти державні важелі регулювання економіки для використання та мобілізації всіх національних ресурсів розвитку, а по-друге, повною мірою використовувати можливості регіональної економічної інтеграції.

Ефективна ринкова економіка — це зовсім не обов'язково виключно приватизована економіка. Навпаки, досвід країн СНД свідчить, що приватизація дуже часто призводить до погіршення роботи підприємств, зниження їх ефективності, спрощення асортименту і нерідко — до банкрутства та закриття підприємства. Саме тому особливу увагу привертає досвід створення великих національних компаній за участю державного і приватного капіталу, тобто використання такого виду державно-приватного партнерства, як спільні державно-приватні підприємства. Зараз до використання різних форм державно-приватного підприємства переходить

Росія, на практиці переконавшись у тому, що розрахунки тільки на приватний місцевий або іноземний капітал не дадуть змогу розвивати високотехнологічні галузі виробництва. Приватний капітал (як національний, так й іноземний) просто не йде в високотехнологічні галузі з довгостроковим виробничим циклом, високими ризиками щодо майбутньої рентабельності та можливостей збуту високотехнологічних товарів як на перенасичених світовому, так і на внутрішніх ринках, особливо якщо країна має лібералізовану економіку і широко відкрила внутрішній ринок для аналогічних товарів іноземного виробництва. Як показує досвід Росії, приватний капітал не поспішає також із інвестиціями в загальнонаціональні інфраструктурні проекти, якщо в таких довгострокових проектах немає гарантій з боку держави. Тому останнім часом у Росії були створені такі державні холдинги із залученням також приватного капіталу, як Об'єднана державна літакобудівна корпорація, Об'єднана державна суднобудівна корпорація, створюються державно-приватні корпорації в галузях виробництва авіаційних двигунів, станкобудування, сільськогосподарського машинобудування, ядерної енергетики тощо. У галузі видобутку природних ресурсів була створена державна нафтова корпорація «Роснефть», яка розповсюджує свої акції серед приватних інвесторів, пройшло часткове одержавлення «Газпрому», де держава отримала контрольний пакет акцій. Великі бюджетні кошти були виділені на розвиток інфраструктури (будівництво шляхів, портів, розвиток засобів зв'язку тощо), на розвиток нанотехнологій. Була розпочата реалізація чотирьох національних проектів у галузі освіти та науки, будівництва доступного житла, охорони здоров'я, розвитку сільського господарства, що пов'язано із величезними державними інвестиціями в національну економіку Росії, субсидуванням цілих галузей, передачею національним виробникам великої кількості державних замовлень тощо.

Таким чином, Росія перейшла на модель державного капіталізму соціальної спрямованості, в якій держава буде відігравати не тільки більш вагому регулюючу роль, але і буде виконувати роль підприємця у вигляді державних підприємств як винятково державних, унітарних, так і підприємств із змішаним, державно-приватним капіталом.

В умовах глобалізації державно-приватне партнерство в менш розвинених країнах може бути запорукою того, що країна не втратить своєї економічної незалежності і її приватні (особливо стратегічні) підприємства не перейдуть під цілковитий контроль більш потужних іноземних транснаціональних корпорацій.

Зараз у світовій практиці існує багато форм державно-приватного партнерства, серед яких можна вказати на такі його різновиди.

Державно-приватні або державно-корпоративні підприємства, в яких частка держави в капіталі і в управлінні не є мажоритарною і які функціонують за законами та нормами, що регулюють діяльність приватних компаній.

Державно-корпоративні підприємства, в яких держава володіє контрольним або блокуючим пакетом акцій і більшістю голосів в управлінні. Держава в таких підприємствах формує керівні органи корпорації, призначає менеджмент, визначає пропорції в розподілі прибутку корпорації на подальший розвиток та дивіденди, регулює рівень оплати праці персоналу.

Іншими формами державно-приватного партнерства є такі форми, як державне замовлення, різні форми оренди, включаючи лізинг, концесію, договір про розподіл продукції. Державне замовлення широко використовується в різних країнах, зокрема в таких галузях, як оборонна промисловість, науково-дослідницькі та дослідно-конструкторські роботи, фундаментальні наукові дослідження, підготовка кадрів, спеціалістів тощо.

Такий тип державно-приватного партнерства, як оренда (включаючи лізинг), передбачає, що лізингодавець, тобто державні органи, здаючи приватним особам або підприємствам в оренду державне майно та отримуючи орендні платежі, мають право контролювати стан цього майна, не зазнаючи будь-яких комерційних ризиків, пов'язаних з використанням майна протягом строку оренди. Після завершення строку оренди право власності знову переходить до держави. У країнах, де немає приватної власності на землю і вся земля належить державі (Китай, Ізраїль, Нідерланди, низка країн Південно-Східної Азії), держава здає землю в оренду приватним фізичним та юридичним особам, отримуючи орендну плату, яка є важливим джерелом фінансових ресурсів насамперед місцевих органів влади. Право оренди може бути довгостроковим, на кілька десятиліть, і передаватися у спадщину. Державна форма власності на землю є більш ефективною і прогресивною ніж приватна, принаймні якщо країна має намір розбудовувати соціальну державу, а не олігархічний капіталізм, при якому земля поступово переходить у власність відносно невеликого прошарку багатіїв, котрі використовують її як об'єкт спекуляції, внаслідок чого відбувається постійне зростання цін на продовольчі товари, житло тощо. Державна власність на землю дає змогу контролювати ціни на ці блага, забезпечує рівність можливостей для різних соціальних верств у тому, що стосується задоволення першочергових потреб населення, зокрема, сприяє широкомасштабному будівництву доступного житла та об'єктів соціальної інфраструктури, більш ефективному збереженню навколишнього середовища та історичних пам'яток.

На жаль, Україна пішла іншим шляхом — шляхом приватизації землі (як сільськогосподарського, так і несільськогосподарського призначення),

внаслідок чого вже зараз можна спостерігати швидке і постійне зростання цін на житло, загарбання у приватну власність найбільш привабливих земельних ділянок, включаючи ті, що мають соціально-культурне призначення і в жодній цивілізованій країні не підлягають приватизації (парків, річних берегів, історичних пам'яток тощо), стихійну, винятково комерційну забудову українських міст, зокрема вторгнення в історичні центри міст (особливо Києва) та їх руйнування.

Відміна мораторію на купівлю-продаж землі сільськогосподарського призначення в умовах демографічної депопуляції, дуже невеликої кількості молодих працівників, зайнятих у сільському господарстві України, може призвести до розпродажу українських чорноземів «іноземним інвесторам» та заселенню українського села дешевою робочою силою з країн «третього світу». Беручи до уваги зазначене вище, думаємо, існує нагальна потреба перегляду існуючого земельного законодавства України з більш чіткою характеристикою тих земель, які мають загальнодержавне та соціальне призначення і в жодному випадку не повинні підлягати будь-якій приватизації. Треба також унеможливити приватизацію землі іноземними фізичними та юридичними особами. Така норма, до речі, існує в багатьох країнах світу.

Не повинні підлягати приватизації також інші природні ресурси. У Росії, наприклад, усі природні ресурси, включаючи родовища нафти, газу, золота, дорогоцінного каміння, інші корисні копалини, а також ліси, ріки, озера тощо є власністю держави, яка надає приватним або корпоративним підприємствам право на розробку родовищ, отримуючи за це так звану гірничу ренту. Основна проблема полягає в тому, що розмір ренти і відповідних податків повинен залежати від конкретної цінності того чи іншого родовища, його географічного розташування та ступеня розробки.

Ефективною формою державно-приватного партнерства може бути концесія, яка передбачає передачу приватному бізнесу (національному або іноземному) прав на здійснення різних видів підприємницької діяльності, зокрема, пов'язаних із проектуванням, будівництвом, переобладнанням та експлуатацією об'єктів концесійних угод. Предметом таких угод можуть бути власність державних та місцевих органів влади, природні ресурси, публічні послуги, ексклюзивне право на надання яких належить державі. Після завершення строку концесії усі активи повертаються власнику об'єкта, тобто державі. Концесія дозволяє державі отримувати концесійні платежі в бюджет і разом з тим сприяє розвитку виробництва, технічному переобладнанню, задоволенню тих чи інших потреб населення, тобто всі ці задачі вирішуються за рахунок концесіонерів. Недоліки концесійної форми державно-приватного партнерства полягають насамперед у тому,

що концесійні угоди складаються, як правило, на дуже довгостроковий період і тому мають невисокий рівень адаптації до можливих змін у соціально-економічних умовах тієї чи іншої країни. Це створює певні ризики, на які свідомо йдуть сторони концесійної угоди. Концесійна форма відносин між державою та бізнесом найбільш поширена в країнах «третього світу», які не мають власних фінансових та технічних резервів для розвитку, окрім залучення іноземного капіталу. В Україні можливість використання концесій, зокрема із залученням іноземного капіталу, можна розглянути в тих галузях, на розвиток яких держава не має коштів, а національний бізнес не має ані бажання, ані змоги інвестувати. Це насамперед довгострокові інфраструктурні об'єкти (будівництво доріг, трубопроводів, енергетичних та транспортних об'єктів тощо).

Перехід України до інноваційного розвитку можливий лише на основі такої економічної моделі, яка передбачає підвищення ролі держави в регулюванні економіки. Зокрема, для цього необхідно:

1. Подолати, використовуючи державні ЗМІ, негативне ставлення, що склалося в суспільстві, згідно з яким економічна діяльність держави, державні та державно-приватні підприємства заздалегідь оголошуються збитковими, неефективними, і лише приватні підприємства нібито можуть привести до соціально-економічного прогресу країни.

2. Проаналізувати закордонний досвід функціонування державних та державно-приватних корпорацій та підприємств, зарубіжну практику державного інвестування в економіку, інфраструктуру тощо з метою втілення цього досвіду в економічну політику України.

3. Проаналізувати можливість більш широкого використання в Україні таких форм державно-приватного партнерства, як державне замовлення, оренда приватними корпораціями та фірмами державного майна, концесійні угоди.

4. Розробити програму розвитку різних форм державно-приватного партнерства в різних галузях економіки та на різних рівнях: загальнодержавному, регіональному та муніципальному.

5. Створити систему законодавства, яка б чітко забезпечила реалізацію програми розвитку державно-приватного партнерства, сприяла б розвитку дійсно змішаної економіки з різними формами власності.

6. Розробити та прийняти нові закони про статус державного, державно-приватного підприємства, про оренду державного майна приватними юридичними особами, закон про концесії.

7. Розробити та визначити чіткі критерії щодо того, які галузі та підприємства повинні знаходитися тільки у підпорядкуванні держави, а які можуть належати до сфери спільного державно-приватного управління або передані в управління, користування чи оренду приватному бізнесу.

8. За зразком багатьох країн розробити декілька національних мегапроектів із залученням державних та приватних інвестицій: зокрема, можливі загальноукраїнські проекти в галузі підвищення рівня охорони здоров'я, народжуваності, освіти, будівництва доступного житла, розвитку новітніх технологій тощо.

9. Сформувати виконавчі структури, які б забезпечили розвиток різних форм державно-приватного партнерства, а також наглядові та контрольні функції.